

вербалізують такі його ознаки: *жорстокий, замкнутий, загадковий, мій, чужий, цей, той, проклятий, зачасний, безжальний, вільний, широкий, ісламський, химерний, складний, ворожий, незримий, створений не ними і не для них, далекий, білий, монотонний, страшний, заплутаний, безконечний*. Лексема *світ* у П. Загребельного містить позитивні семи в контекстах відтворення спогадів про дитинство, про рідну землю. У зв'язку з цим навколо цього поняття об'єднуються епітети з виразною позитивною семантикою, наприклад: «...світ тут був веселий, безжурний, добрий і щедрий» [1, с. 106]. Семантика драматизму, тривоги в мовній структурі концепту *світ* виразно відбивається в метафоричних сполуках *суворість і насупленість світу, метушня і недосконалість світу, ошаління світу*, в яких стилістичною домінантою виступають назви абстрактних понять, перенесені із сфери людських емоцій і почуттів у сферу філософсько-психологічного сприймання, наприклад: «*Спочивають стомлені метушнею і недосконалістю світу старі очі Сінам-аги на гнучких білих тілах бранок*» [1, с. 6]; «*Щезло все, умерло навіки, вбите кам'яною силою донебесних водяних гір, чортячим вітром, ошалінням усього світу*» [1, с. 8]. Концепт *світ* включає в себе художню асоціацію *гарем – ворожий світ* як вияв невідворотності долі, наприклад: «...в гаремі змішалися мови турецька і слов'янська. Він живе розполовинено, тут зійшлося два **світи**, ворожі, чужі, незримі, але треба було знаходити порозуміння бодай словами, бо доводилося жити навіть у ненависті і безнадії» [1, с. 71].

Серед концептів простору виразно відчутне художнє протиставлення *земля – небо*. Лише зрідка ці лексеми функціонують у метафоричних сполуках, наприклад: «*Заприсягався аллахом, творцем неба і землі*» [1, с. 151]. *Земля* – вербалізований символ неволі, приреченого існування, невідворотності долі; *небо* – внутрішня свобода, вільна душа, наприклад: «*Пісня стала її зброєю, знаряддям вибавлення, шаблями порятунку до тієї драбини, що з'єднує землю і небо, волю і неволю, буття і небуття*» [1, с. 139].

Концепт *небо* відступає в образах *небесне сплетіння, небеса, обрії, висота, піднебесся*. Виступаючи засобом конкретно-зорового зображення, названі лексеми деталізують, увиразнюють авторську оповідь, сприяють передачі настрою, враження тощо. Розмірена, уповільнена художня оповідь письменника змальовує пейзажні картини, що гармонують з настроями, почуттями персонажа. Лексеми *небеса, піднебесся, обрії* асоціюються із сумним настроєм, тривожним станом душі, наприклад: «*Тяжка путь кадриги втирається в суворі гори Анатолії, що здіймаються високо під небесами за смугою круглих горбів, піщаних кіс і пасовиськ. ...Безмежний сніговий хребет, холодний, як безнадія, холодом смерті віє від тих снігів, крижані вихори зароджуються у піднебессях, падають на тепле море...*» [1, с. 8].

Номінації «верху» простору є активними чинниками утворення тропів – епітетів, метафор, порівнянь. Так, на оригінальній авторській асоціації побудоване порівняння *розум, як небесне склепіння*, яке створює позитивний психологічний портрет головної героїні роману, наприклад: «...*дбала лише про свій розум, розбудовувала його як міст, по якому можна перейти найширшу ріку, як мечеть, де можна мовити найсокровенніші слова, як небесне склепіння, під яким голос розлунюється до слуху самого аллаха*» [1, с. 137].

Концептуальна картина світу П. Загребельного характеризується високою семіотичною щільністю концептів відкритого простору, наявністю значної кількості лексичних і стилістичних синонімів. Таким чином, визначення ролі окремого концепту простору в мовній картині світу письменника дає змогу з'ясувати мовно-естетичні, жанрово-стильові й ідіостилістичні ознаки його мовомислення.

Література

1. Загребельний Павло. Роман. – К.: Дніпро, 1988. – 603 с.
2. Кононенко В. І. Концептологія в лінгвістичному аспекті // Мовознавство. – 2006. – № 2-3. – С. 111-117.
3. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.

Голуб О. М.

ПОГЛЯДИ П. О. БУЗУКА НА ХРОНОЛОГІЗАЦІЮ ЯВИЩ ПЕРЕДІСТОРИЧНОЇ ДОБИ (У СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ)

Наукове осмислення мовознавчої спадщини лінгвістів минулого завжди є одним з головних завдань сучасної науки. Особливо це стосується мовознавців 20-30-х рр. ХХ ст., досягнення яких тривалий час замовчувалися і не вивчалися. Серед них Петро Опанасович Бузук (1891-1937).

П. О. Бузук – український і білоруський мовознавець, доктор філологічних наук, професор. У 1916 р. закінчив історико-філологічний факультет Одеського університету, з 1920 по 1924 рр. був доцентом цього університету. У 1924 р. захистив докторську дисертацію «К вопросу о месте написания Мариинского евангелия». У 1925 р. почався мінський період життя та наукової діяльності вченого: мовознавець завідував діалектологічною комісією в Інституті білоруської культури та викладав у Білоруському державному університеті. З 1931 р. був директором Інституту мовознавства АН БРСР і завідувачем кафедри мовознавства Білоруського державного вищого педагогічного інституту. У 1934 р. П. О. Бузука заарештували та вислали у м. Вологду на 3 роки, у 1937 р. вченого знову заарештували і того ж року розстріляли.

П. О. Бузук працював у різних галузях мовознавства, але передусім його цікавили проблеми методології лінгвогенетичного дослідження, слов'янського глотогенезу, лінгвістичної географії, історії та діалектології східнослов'янських мов, насамперед української та білоруської тощо.

Вивченню життя та наукової діяльності П. О. Бузука присвячено низку праць українських та білоруських вчених, серед яких статті В. В. Мартинова [7], О. А. Кривицького [5], В. М. Курцової [6], Г. О. Цихуна [10], В. А. Глушченка та В. М. Овчаренка [3] та ін. Вчені аналізують погляди П. О. Бузука на окремі питання мовознавства. Проте багато аспектів мовознавчих досліджень П. О. Бузука залишаються дотепер не вивченими.

Метою запропонованої статті є аналіз хронологізації фонетичних явищ, виробленої П. О. Бузуком, у співставленні з даними сучасного мовознавства.

На початку наукової діяльності мовознавець виступав як прихильник теорії «родовідного дерева» і пов'язаного з нею методу «ізоглас». Під час подальшого розроблення методологічних питань учений дійшов висновку про неспроможність застосування цієї теорії з метою повного й усебічного реконструювання історії

мови. Зокрема, дослідник вказував, що названа теорія не враховує даних про хронологію та географію мовних явищ. У подальших працях П. О. Бузук підкреслював значення «хвильової» теорії для розроблення питань походження та розвитку слов'янських мов. Ідеї мовознавчій були неоднозначно сприйняті науковою спільнотою, що знайшло відображення у мовознавчій полеміці на сторінках «Записок історико-філологічного відділу УАН», у якій взяли участь В. М. Ганцов, В. К. Дем'янчук, М. К. Грунський та ін.

П. О. Бузук, моделюючи історію мови у дусі теорії «хвиль», розробив власну періодизацію розвитку слов'янських мов. Вчений виділяв I) передісторичний (до появи пам'яток писемності) та II) історичний період (від появи пам'яток писемності до наших днів), при цьому перший з цих етапів об'єднував наступні епохи: 1) перших діалектних індоєвропейських ізоглос; 2) спільних балто-слов'янських ізоглос; 3) спільних слов'янських і 4) діалектних слов'янських ізоглос [9, с. 85, примітка 1].

Якщо звернутися до сучасних теорій праслов'янської фонетики, то можна побачити, що явища, зведені сучасними мовознавцями у праслов'янську мовну добу, в концепції П. О. Бузука отримували різну часову приналежність. Наприклад, В. А. Глущенко згрупував у першому періоді праслов'янської мови (III-I тис. до н. е.) такі фонетичні зміни: втрату придихових проривних приголосних, занепад лабіалізованих задньоязикових приголосних та зміну палатальних g', k' на z, s , виникнення нового приголосного x з придихового kh , а також із s після i, u, r, k , занепад ларингальних приголосних, розщеплення складотворних сонантів r^o, l^o, m^o, n^o на дифтонгічні сполучення « $i, u+r, l, m, n$ » та ін. [2, с. 479]. З цих явищ такі, як втрата придихових проривних приголосних, занепад лабіалізованих задньоязикових приголосних, виникнення нового приголосного x з придихового kh , а також із s після i, u, r, k , П. О. Бузук відносить до епохи переваги діалектних індоєвропейських ізоглос. Зміну палатальних g', k' на z, s дослідник поділив на два етапи, перший з яких (утворення $ś, ź$) відбувся у добу діалектних індоєвропейських ізоглос, а другий (утворення z, s) – в епоху переваги спільнослов'янських ізоглос. Розщеплення складотворних сонантів r^o, l^o, m^o, n^o на дифтонгічні сполучення « $i, u + r, l, m, n$ » мовознавець розглядав як спільне балто-слов'янське мовне явище (V-II ст. до н. е.). Занепад приголосних в кінці слова, монофтонгізація дифтонгів, поява протетичних приголосних, віднесені В. А. Глущенко до II періоду праслов'янської мови (I тис. до н. е. – III-V ст. н. е.), розглядалися П. О. Бузуком як зміни епохи спільнослов'янських ізоглос.

Злиття артикуляції $ǎ, ǝ > ǣ^o, ǣ, ǝ > ǣ^o$ сучасні дослідники мови трактують як зміну *першого періоду* праслов'янської мовної єдності (III тис. – XI ст. до н. е.) [8, с. 36], а П. О. Бузук вважав це явище таким, що належить до епохи спільних балто-слов'янських ізоглос (V-II ст. до н. е.). До епохи спільнослов'янських ізоглос П. О. Бузук відніс також зміни $ǎ, ǝ > ǣ, ǝ > ǣ, ǝ > ǣ, ǝ > ǣ$, які Г. П. Півторак розглядає як ознаки першого періоду праслов'янської мови [так само]. До *другого періоду* (X ст. до н. е. – початок н. е.), кінець якого визначається Г. П. Півтораком як початок діалектної диференціації праслов'янської мови, дослідник відніс асиміляційне пом'якшення і злиття приголосних з j , перехід $ǣ > ǣ_j$, першу палаталізацію, дію закону відкритих складів, які П. О. Бузук трактував як зміни періоду спільнослов'янських ізоглос. Г. П. Півторак відносить явища, що мали діалектні відмінності: появу носових голосних, перехід $x' > ś', x' > s'$, зміни сполучень kv, gv, dl, tl, dj, tj , початкового je , перетворення пом'якшених губних приголосних b', p', v', m' тощо, до III-I ст. до н. е., коли почали формуватися і чітко окреслилися діалектні зони у праслов'янській мові [8, с. 40-41]. Більшість цих фонетичних процесів П. О. Бузук відносив до епохи переваги спільних слов'янських ізоглос, зміну сполучень kv, gv він розглядав як процес, що почався у спільнослов'янську добу, а остаточно відбувся у період діалектних слов'янських ізоглос (одночасно з III палаталізацією, у V-VI ст. н. е.); зміни сполучень dl, tl, dj, tj і початкового je , перетворення пом'якшених губних приголосних b', p', v', m' , за концепцією П. О. Бузука, належать до епохи переваги діалектних слов'янських ізоглос. Явища, віднесені Г. П. Півтораком до *третього періоду* праслов'янської мови (I-V ст. н. е.), по-різному датувалися П. О. Бузуком [8, с. 47]. Крім зазначених, до епохи переваги діалектних слов'янських ізоглос учений відносив зміни сполучень типу *tort, tert* та ін., (при цьому подовження голосних у них розглядалося мовознавцем як спільнослов'янська фонетична риса), решту явищ дослідник трактував як спільнослов'янські ізоглоси [1, с. 38-41].

Таким чином, фонетичні явища передісторичної доби отримували у П. О. Бузука переважно відносне датування. Особливу увагу вчений звертав на територію поширення ізоглос відповідних фонетичних змін: чим більшу територію охоплювала ізоглоса, тим раніше відбувався відповідний фонетичний процес. Абсолютна хронологізація фонетичних і морфологічних явищ історичної доби здійснювалася П. О. Бузуком за даними писемних пам'яток. У дослідженні виробленої П. О. Бузуком абсолютної хронологізації історико-мовних процесів писемної доби і вбачаються перспективи подальших розвідок.

Література

1. Бузук П. А. Спроба гісторії дагістарычнай эпохі славянскай фонэтыкі // Адбітак з I т. Зборніку Аддзелу Мовы і Літаратуры Інстытуту Беларускае Культуры. – Менск, 1927. – С. 1-44.
2. Глущенко В. А. Праслов'янська мова // Українська мова: Енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т української мови, Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 479-480.
3. Глущенко В. А., Овчаренко В. Н. Моделирование истории восточнославянских языков в трудах П. А. Бузука // Беларуская-руська-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: Матэрыялы VI міжнароднай навуковай канферэнцыі / Пад агульн. рэд. Л. М. Вардамацкага, Г. М. Мезенкі. – Віцебск: Выдавецтва УА «Віцебскы дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава», 2003. – Ч. 1. – С. 11-13.
4. Голуб О. М. Лінгвістычная дыскусія з питань історыі украінскай мовы у «Запісках історыко-філолагічнага віддліу УАН» // Тэарэтычныя і прыкладныя праблемы рускай філолагіі: Научно-методический сборник. – Вып. XIII. – Ч. 1. / Отв. ред. В. А. Глущенко. – Славянск: СГПУ, 2005. – С. 49-58.
5. Крывіцкі А. А. Дыялекталогія беларускай мовы: Дапам. – Мн.: Вышэйшая школа, 2003. – 294 с.
6. Курцова В. М. П. А. Бузук: Спроба лінгвістычнай геаграфіі беларускай мовы // Беларуская лінгвістыка. – Вып. 50 / НАН Беларусі. Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа; Рэдкал.: А. І. Падлужны (адк. рэд.) і інш. – Мн.: Беларуская навука, 2001. – С. 3-14.
7. Мартынаў В. У. Петр Апанасавіч Бузук (Да 100-годдзя з дня нараджэння) // Весті Акадэміі Навук Беларускай ССР. Серыя Грамадскіх Навук. – 1991. – № 6. – С. 114-117.
8. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови: (Історико-фонетичний нарис) / АН УРСР. Ін-т мовознавства; Відп. ред. В. Г. Сякренко. – К.: Наук. думка, 1988. – 280 с.

9. Становішча беларускай мовы сярод іншых славянскіх моваў // Працы Акадэм. канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі (14-21 лістапада 1926 г.). – Менск, 1927. – С. 75–114.

10. Цыхун Г. А. Пятро Бузук і славістыка 20-30-х гадоў (штрыхі да навуковай біяграфіі) // Беларуская мова і мовазнаўства на рубяжы III тысячагоддзя: Матэрыялы навуковай канферэнцыі, прысвечанай 70-годдзю Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі. – Мн.: Права і эканоміка, 2000. – С. 198-202.

Голубева Н. Л.

ФУНКЦИЯ СЛОВА *ВСЁ* В КОНЦЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ (В СЕВЕРНОРУССКОМ ГОВОРЕ И РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ)¹

Как известно, в устной речи по сравнению с письменной повышается роль фактора адресата – слушающего; этот фактор влияет на речь говорящего, примером чего может служить диалогичность устного монолога. Вопрос о конкретных языковых проявлениях фактора адресата в речи говорящего остается актуальным для исследования. Один из аспектов проблемы взаимодействия говорящего и слушающего – это способы вовлечения слушающего в процесс «домысливания» текста, когда говорящий «активизирует» внимание слушающего, побуждает его к деятельному участию в восприятии речи. Языковые средства такого воздействия говорящего на слушающего не всегда явны и специализированны, грамматически разнородны, наблюдения о них рассматриваются под разными рубриками. К таким средствам относится анализируемое употребление слова *всё*.

Проблеме данной статьи и анализируемого здесь явления коснулся Е. Н. Ширяев (другие описания нам не известны). Рассматривая особенности монологического повествования в разговорной речи (РР), жанр устного рассказа, Е. Н. Ширяев писал: «...В РР «чистых» монологов практически нет и всякий монолог РР по существу диалогичен. Разговорное повествование строится таким образом, чтобы слушающий не только воспринимал и понимал текст, но и вместе с говорящим строил, вернее, достраивал его. Говорящий... рассчитывает... на его творческое восприятие. Установка на творческое начало слушающего проявляется в разных аспектах... Разговорные монологические тексты по сравнению с кодифицированными текстами более имплицитны – многие смысловые связи, которые кодифицированный текст эксплицирует..., в текстах РР не вербализуются: говорящий явно рассчитывает на то, что слушающий сам обнаружит эти связи²... Характерны для разговорных повествовательных текстов намеренно незавершенные высказывания: говорящий как бы предлагает слушающему самому завершить высказывание, вовлекая его непосредственно в процесс развития текста; способ завершения высказывания строго не задан, слушающему и в этом случае предоставляется известная творческая свобода... *Он так затормозил, что все полетели с полок / там Бог знает что / багаж весь попал и всё такое...* Что стоит за выражением *всё такое*, слушающий определяет сам» (разрядка и выделение наши – Н. Г.) [7, с. 113-115].

В говоре д. Арзубиха и др. близлежащих деревень Слободского сельсовета Харовского района Вологодской области (далее – в слободском говоре – СГ) отмечается следующие примеры со словом *всё*: 1) *В банки / тожо / и марину-у-уем / и всё-о...//*; 2) *А свадьба / здесь была / списывались / здесь / всё //*; 3) *Ры-ыбы наловил дедушко у нас / дак-ъ... однако / шесть ры-ыбников пекла / вот пироги-и напекла / да всё //*; 4) *Мы тожо / сдавали экза-амены / и всё //*; 5) Об учебе доярок, о повышении их квалификации: *...Тожо / сдавали на кла-а-асность / да вот / всё //*; 6) *И спрашивали потом-м / что вот / как вот вы / что / какую помощь корове / да вот-ъ-ъ... витами-и-ины / да вот всё такое //*; 7) *Потом / мы сдава-али-и / нас спрашивали-и... / вообще / учили нас / да вот всё-о...//*; 8) *Руки / намылишь / да-а... всё-о // Тожо / ведь идут бывает / в плёнке / дак плёнку разрываешь / да вытацишь / которая / тёлочка / может... / не очень хорошенька / да и коровка бьват-ъ... / не больно такая-а-а... / чтобы она / смогла // Дак помогаёшь / всё //*; 9) *А бывает / и дореза-ают / и всё-о-о //*; 10) *Вот / которые / мушшны / ломали (церковь) / ... всё-о... / ведь старые-ти / люди / и говорили что-о / ... вообще-м... эти / умрут / нехорошей / смертью / да всё...// И правда //*; 11) *Там была церковь... Да-а / да-а / и священник был / и всё / она работала шио //*.

Для слова *всё* и его сочетаний *и всё*, *да всё*, *да вот всё (такое)* в приведенных выше и подобных им примерах характерно следующее: 1) положение в конце высказывания; 2) слово *всё* или сочетание с ним образуют отдельную синтагму; 3) эта синтагма часто произносится с повышающейся интонацией незавершенности типа ИК-6 и с продлением гласных; 4) смысл, который слово *всё* вносит в высказывание, можно выразить так: «**и всё остальное, что бывает в такой ситуации, всё характерное для нее**», «**и всё, что нужно в таком случае**». Таким образом, слово *всё* является обобщенным обозначением возможного в данной ситуации, когда это возможное не названо³.

Примеры 1-11 отличаются от предложений с обобщающим словом *всё* при однородных членах в СГ⁴: *Это вот-ъъ / свидетельство о рождении / об образовании / – это всё давали свиде... эти свидетельства были //*. Здесь слово *всё* является обобщающим для однородных членов *свидетельство о рождении*, (*свидетельство*) *об образовании*. Что же касается примеров 1-11, то в них этот ряд однородных членов или же предикативных единиц, стоящих за словом *всё*, не выражен вербально, слушающий может его лишь домысливать. Говорящий называет здесь только одно из однородных действий (состояний, событий), не конкретизируя остальные возможные действия и употребляя вместо них слово *всё*. Тем самым говорящий предоставляет слушающему возможность самостоятельно понять, что стоит за обобщением *всё*. Таким образом, слово *всё* и его сочетания в конце высказывания создают в нем недосказанность, некоторую смысловую незавершенность, возможность продолжения, открытость.

Аналогичное употребление слова *всё* отмечается и в РР: 1) *Он дает хороший запах / понимаешь? Так сказать арома-а-т / всё / цве-ет / густоту-у //*; 2) *У них вот то есть вот эта вот система / она / они / четко знают вот / вся ие... иерархия / – дед / бабка / вот там / всё-о / и у всех распределены обязанности / ну буквально как у нас // [3, с.69, 101]; 3) Э-э... это такие фелетоны какие-то он выходил / такой большой человек с пышным ба-антом / говорил / какие-то з... громкие слова-а вообще это всё / и-и... я так сказать / не испытывал /*